

ARTERIAL GIPERTONIYA VA UNING ASORATLARI

Karimova Mubinaxon Tohirjon qizi

Kokand Universiteti Andijon filiali Tibbiyot fakulteti Davolash ishi yo'nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya: *Arterial gipertoniya yurak-qon tomir tizimi kasalliklari orasida eng keng tarqalgan va dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Ushbu kasallik arterial qon bosimining doimiy ravishda oshib borishi bilan tavsiflanib, uzoq vaqt davomida klinik belgilarsiz kechishi mumkin. Natijada bemorlar kasallikni kech aniqlab, og'ir asoratlar bilan shifokorga murojaat qilishadi. Mazkur ilmiy maqolada arterial gipertoniyaning kelib chiqish sabablari, asosiy xavf omillari va klinik belgilari batafsil yoritilgan. Shuningdek, kasallikning yurak, miya, buyrak va ko'rish a'zolariga ko'rsatadigan salbiy ta'siri ilmiy manbalar asosida tahlil qilingan. Arterial gipertoniyaning infarkt va insult kabi hayot uchun xavfli asoratlarga olib kelish mexanizmlariga alohida e'tibor qaratilgan. Maqolada kasallikni erta aniqlash va uning asoratlarini oldini olishda profilaktik choralar va sog'lom turmush tarzining ahamiyati ko'rsatib berilgan. Tadqiqot natijalari arterial gipertoniyani nazorat qilish aholining sog'lig'ini saqlashda muhim o'rin tutishini tasdiqlaydi.*

Kalit so'zlar: *arterial gipertoniya, arterial qon bosimi, yurak-qon tomir kasalliklari, gipertonik kriz, miokard infarkti, insult, yurak yetishmovchiligi, profilaktika, sog'lom turmush tarzi.*

Abstract: *Arterial hypertension is one of the most common and urgent problems among cardiovascular diseases. This disease is characterized by a persistent increase in arterial blood pressure and can occur without clinical symptoms for a long time. As a result, patients are diagnosed late and turn to medical institutions with severe complications. This scientific article analyzes the etiology, main risk factors and clinical symptoms of arterial hypertension. Also, the negative impact of the disease on the heart, brain, kidneys and organs of vision is covered based on scientific sources. Special attention is paid to the mechanisms by which arterial hypertension leads to life-threatening complications such as myocardial infarction and stroke. The article shows the importance of early detection of the disease and the role of preventive measures. It is substantiated that adherence to a healthy lifestyle and constant medical supervision are important factors in reducing the complications of arterial hypertension.*

Keywords: *arterial hypertension, arterial blood pressure, cardiovascular diseases, hypertensive crisis, myocardial infarction, stroke, heart failure, prevention, healthy lifestyle.*

KIRISH

Arterial gipertoniya hozirgi kunda global miqyosda sog'liqni saqlash tizimi oldida turgan eng muhim muammolardan biri hisoblanadi. Ushbu kasallik yurak-qon tomir tizimi patologiyalari orasida yetakchi o'rin egallab, aholi o'rtasida nogironlik va erta o'limning asosiy sabablaridan biri bo'lib qolmoqda.

Arterial gipertoniya arterial qon bosimining doimiy ravishda me'yoridan yuqori bo'lishi bilan xarakterlanadi va ko'pincha uzoq vaqt davomida klinik belgilarsiz kechadi. Shu sababli bemorlarning aksariyatida kasallik kech bosqichlarda aniqlanadi.

O'z vaqtida aniqlanmagan va nazorat qilinmagan arterial gipertoniya yurak, miya, buyrak hamda ko'rish a'zolarida qaytarilmas morfologik va funksional o'zgarishlarga olib keladi. Ayniqsa, miokard infarkti va insult kabi og'ir asoratlar rivojlanish xavfi keskin ortadi.

Zamonaviy tibbiyotda arterial gipertoniyani erta tashxislash va samarali davolash masalalari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu maqolaning maqsadi arterial gipertoniyaning asosiy xususiyatlari, asoratlari va ularning oldini olish yo'llarini ilmiy asosda yoritishdan iborat.

Arterial gipertoniya tushunchasi va tasnifi

Arterial gipertoniya — bu arterial qon bosimining doimiy ravishda me'yoriy fiziologik ko'rsatkichlardan yuqori bo'lishi bilan xarakterlanadigan surunkali yurak-qon tomir tizimi kasalligidir. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti va Yevropa kardiologlar jamiyati tavsiyalariga ko'ra, arterial qon bosimining sistolik ko'rsatkichi 140 mm simob ustuniga, diastolik ko'rsatkichi esa 90 mm simob ustuniga teng yoki undan yuqori bo'lib, bu holat kamida ikki-uch marotaba turli vaqtlarda o'lchanganda tasdiqlansa, arterial gipertoniya tashxisi qo'yiladi.

Kasallikning asosiy xususiyati arterial bosimning barqaror oshib borishi bo'lib, bu holat yurak va qon tomirlarining strukturaviy hamda funksional o'zgarishlariga olib keladi.

Arterial gipertoniya patogenezida yurak chiqarish hajmining ortishi va periferik tomir qarshiligining kuchayishi asosiy mexanizmlar hisoblanadi. Ushbu jarayonda simpatik asab tizimi, renin–angiotenzin–aldosteron tizimi, natriy va suv almashinuvi, shuningdek endoteliy tomonidan ishlab chiqariladigan vazodilatator va vazokonstriktor moddalarning muvozanati muhim rol o'ynaydi. Endotelial disfunktsiya natijasida tomirlarning kengayish qobiliyati pasayib, tomir devorlarining qattiqlashuvi yuzaga keladi. Bu esa arterial bosimning doimiy yuqori bo'lib qolishiga olib keladi.

Kelib chiqishiga ko'ra arterial gipertoniya birlamchi (essensial) va ikkilamchi turlarga bo'linadi. Birlamchi arterial gipertoniya barcha holatlarning taxminan 90–95 foizini tashkil etib, aniq bitta sabab bilan bog'liq bo'lmaydi. Ushbu turda genetik moyillik, atrof-muhit omillari va hayot tarziga oid faktorlarning birgalikdagi ta'siri

kuzatiladi. Ikkilamchi arterial gipertoniya esa buyrak, endokrin, yurak-qon tomir va markaziy asab tizimi kasalliklari fonida rivojlanadi hamda nisbatan kam uchraydi.

Arterial gipertoniya klinik kechishiga va arterial bosim darajasiga ko'ra bir necha bosqich va darajalarga ajratiladi. Qon bosimi ko'rsatkichlariga asoslanib, gipertoniya I-daraja (140–159/90–99 mm simob ustuni), II-daraja (160–179/100–109 mm simob ustuni) va III-daraja (180/110 mm simob ustunidan yuqori) shakllarga bo'linadi. Bundan tashqari, nishon a'zolar — yurak, miya, buyrak va ko'rish a'zolarida shikastlanish mavjudligiga qarab kasallikning I, II va III bosqichlari farqlanadi. Ushbu tasnif arterial gipertoniya bilan og'rigan bemorlarni baholash, davolash taktikasini tanlash va asoratlarni xavfini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

Etiologiyasi va xavf omillari

Arterial gipertoniya rivojlanishi ko'p omilli va murakkab patofiziologik jarayon bo'lib, unda genetik, neyrohumoral, metabolik va atrof-muhit omillari muhim rol o'ynaydi. Kasallikning eng ko'p uchraydigan shakli bo'lgan birlamchi (essensial) arterial gipertoniya aniq bitta sabab bilan bog'liq bo'lmay, organizmdagi bir nechta reguliyator tizimlarning disbalansi natijasida yuzaga keladi. Ushbu jarayonda simpatik asab tizimi faolligining oshishi, renin–angiotenzin–aldosteron tizimi (RAAT)ning faollashuvi va endotelial disfunktsiya yetakchi ahamiyatga ega.

Irsiy moyillik arterial gipertoniya etiologiyasida muhim o'rin tutadi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, agar yaqin qarindoshlarda arterial gipertoniya mavjud bo'lsa, kasallik rivojlanish xavfi bir necha baravar ortadi. Genetik omillar natijasida natriy almashinuvi buzilishi, tomir devorlarining elastikligi pasayishi va qon tomirlarining periferik qarshiligi oshishi mumkin. Bu holatlar arterial bosimning doimiy yuqori bo'lib qolishiga sharoit yaratadi.

Psixosotsial stress va surunkali ruhiy zo'riqish arterial gipertoniya rivojlanishida muhim xavf omillaridan biridir. Stress holatida katekolaminlar (adrenalin va noradrenalin) ajralishi kuchayib, yurak urish tezligi va tomirlar tonusi oshadi. Natijada arterial bosim ko'tariladi va ushbu holat uzoq davom etsa, gipertoniya shakllanadi. Zamonaviy hayot tarziga xos bo'lgan doimiy asabiylik va uyqusizlik ushbu jarayonni yanada kuchaytiradi.

Noto'g'ri ovqatlanish, ayniqsa tuzni me'yordan ortiq iste'mol qilish arterial gipertoniya rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Tuz organizmda suyuqlikni ushlab qolib, qon hajmining oshishiga olib keladi. Bu esa yurak va qon tomirlariga ortiqcha yuklama tushishiga sabab bo'ladi. Shuningdek, yog'li va yuqori kaloriyalı ovqatlar ateroskleroz rivojlanishini tezlashtirib, tomirlar lumenining torayishiga olib keladi.

Ortiqcha vazn va semizlik ham arterial gipertoniya uchun muhim xavf omillaridan hisoblanadi. Semizlikda insulin rezistentligi, lipid almashinuvi buzilishi va yallig'lanish mediatorlarining ko'payishi kuzatiladi. Bu holatlar qon tomirlarining elastikligini pasaytirib, arterial bosimning oshishiga olib keladi. Ilmiy manbalarga

ko'ra, tana vaznining 5–10 foizga kamayishi arterial bosim ko'rsatkichlarini sezilarli darajada pasaytirishi mumkin.

Chekish va spirtli ichimliklarni muntazam iste'mol qilish arterial gipertoniya rivojlanishida salbiy ta'sir ko'rsatadi. Nikotin tomirlarning keskin torayishiga va yurak urish tezligining oshishiga sabab bo'ladi. Spirtli ichimliklar esa yurak mushagi va qon tomir devorlariga toksik ta'sir ko'rsatib, arterial bosimning barqaror oshishiga olib keladi.

Ikkilamchi arterial gipertoniya buyrak kasalliklari (glomerulonefrit, pielonefrit), endokrin tizim patologiyalari (giperaldosteronizm, feoxromotsitoma, qalqonsimon bez kasalliklari) hamda yirik qon tomirlar patologiyalari fonida rivojlanadi. Bunday holatlarda asosiy kasallikni aniqlash va davolash arterial bosimni nazorat qilishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Arterial gipertoniyaning klinikasi va kechishi

Arterial gipertoniya klinik jihatdan sekin rivojlanadigan va uzoq vaqt davomida yashirin kechishi bilan tavsiflanadi. Kasallikning dastlabki bosqichlarida bemorlarning aksariyatida subyektiv shikoyatlar deyarli kuzatilmaydi, bu esa gipertoniyani erta aniqlashni qiyinlashtiradi. Arterial qon bosimining asta-sekin oshib borishi organizm tomonidan ma'lum darajada kompensatsiyalanadi, natijada bemor o'z holatini qoniqarli deb baholaydi. Shu sababli arterial gipertoniya ko'pincha tasodifan, profilaktik ko'riklar vaqtida aniqlanadi.

Kasallik rivojlanib borgani sari klinik belgilar asta-sekin namoyon bo'la boshlaydi. Eng ko'p uchraydigan simptomlar qatoriga ensa sohasida kuchli bosh og'rig'i, bosh aylanishi, quloqda shovqin, yurak urishining tezlashishi va umumiy holsizlik kiradi. Ushbu belgilar ko'pincha arterial qon bosimining keskin oshishi bilan bog'liq bo'lib, jismoniy yoki psixosotsial zo'riqishdan keyin kuchayadi. Ayrim bemorlarda ko'rishning vaqtinchalik buzilishi, ko'z oldida "chivinlar" uchishi va yuz terisining qizarishi kuzatiladi.

Arterial gipertoniya kechishida gipertonik krizlar muhim o'rin tutadi. Gipertonik kriz arterial qon bosimining keskin va qisqa muddatda yuqori ko'rsatkichlarga ko'tarilishi bilan tavsiflanadi. Bunday holat kuchli bosh og'rig'i, ko'ngil aynishi, qusish, yurak sohasida og'riq va nevrologik simptomlar bilan kechishi mumkin. Gipertonik krizlar yurak, miya va buyrak tomondan og'ir asoratlar rivojlanishiga zamin yaratadi.

Kasallikning uzoq davom etishi nishon a'zolarida morfologik va funksional o'zgarishlar rivojlanishiga olib keladi. Yurak tomondan chap qorincha gipertrofiyasi va miokardning kislorodga bo'lgan ehtiyoji ortadi, bu esa yurak ishemik kasalligi va yurak yetishmovchiligi rivojlanishiga sabab bo'ladi. Miya tomondan esa miya qon aylanishining surunkali buzilishi, bosh miya tomirlarining sklerotik o'zgarishlari va insult xavfi ortadi.

Buyraklarda arterial gipertoniya fonida glomerulyar filtratsiya buzilib, nefroskleroz shakllanadi. Natijada siydikda oqsil paydo bo'lishi va buyrak faoliyatining asta-sekin pasayishi kuzatiladi. Ko'rish a'zolarida gipertonik retinopatiya rivojlanib, dastlab funksional, keyinchalik esa qaytarilmas o'zgarishlarga olib keladi. Ushbu holatlar bemorning hayot sifatini keskin pasaytiradi.

Arterial gipertoniya kechishining og'irligi nafaqat arterial bosim darajasiga, balki hamroh kasalliklar va xavf omillarining mavjudligiga ham bog'liq. Qandli diabet, ateroskleroz va semizlik kabi holatlar kasallik kechishini yanada og'irlashtiradi. Shu bois arterial gipertoniya bilan og'rigan bemorlarni individual tarzda baholash va uzoq muddatli nazorat ostida saqlash muhim ahamiyatga ega.

Asoratlari

Arterial gipertoniya uzoq muddat davomida nazorat qilinmagan taqdirda yurak-qon tomir tizimi va boshqa hayotiy muhim a'zolarida chuqur morfologik hamda funksional o'zgarishlarni keltirib chiqaradi. Arterial qon bosimining doimiy yuqori bo'lishi tomir devorlariga mexanik yuklamani oshiradi, natijada endotelial disfunktsiya kuchayadi va aterosklerotik jarayonlar tezlashadi. Ushbu patologik jarayonlar arterial gipertoniyaning asosiy va eng og'ir asoratlari rivojlanishiga zamin yaratadi.

Yurak tomondan arterial gipertoniya eng avvalo chap qorincha gipertrofiyasiga olib keladi. Qon bosimiga qarshi ishlash natijasida miokard qalinlashib, yurak mushagining kislorodga bo'lgan ehtiyoji ortadi. Bu holat yurak ishemik kasalligi rivojlanishiga va miokard infarkti xavfining oshishiga sabab bo'ladi. Vaqt o'tishi bilan yurak mushagi kompensator imkoniyatlarini yo'qotib, surunkali yurak yetishmovchiligi shakllanadi. Bu esa bemorning jismoniy faolligini keskin cheklaydi va hayot sifatini pasaytiradi.

Miya tomondan arterial gipertoniya miya qon tomirlarida sklerotik o'zgarishlar va autoregulyatsiya mexanizmlarining buzilishiga olib keladi. Natijada miya qon aylanishining surunkali yetishmovchiligi rivojlanib, xotira pasayishi, diqqatning susayishi va kognitiv funksiyalarning buzilishi kuzatiladi. Eng og'ir asorat sifatida ishemik yoki gemorragik insult yuzaga kelishi mumkin. Insult arterial gipertoniya bilan og'rigan bemorlarda nogironlik va o'limning asosiy sabablaridan biri hisoblanadi.

Buyrak tomondan arterial gipertoniya buyrak tomirlarining torayishi va sklerozlanishi bilan kechadi. Bu holat glomerulyar filtratsiyaning pasayishiga va nefroskleroz rivojlanishiga olib keladi. Natijada siydikda oqsil paydo bo'lishi, kreatinin darajasining oshishi va surunkali buyrak yetishmovchiligi shakllanishi mumkin. Buyrak faoliyatining buzilishi esa arterial gipertoniyaning yanada og'irlashishiga sabab bo'lib, "yopiq patologik doira"ni hosil qiladi.

Ko'rish a'zolarida arterial gipertoniya fonida gipertonik retinopatiya rivojlanadi. Arterial bosimning yuqori bo'lishi retinal tomirlarning spazmi va keyinchalik ularning strukturaviy shikastlanishiga olib keladi. Dastlab ko'rishning vaqtinchalik pasayishi kuzatilsa, kasallik rivojlanganda retinal qon ketishlar va ko'r nervi shikastlanishi yuzaga keladi. Ushbu o'zgarishlar qaytarilmas bo'lib, ko'rlikka olib kelishi mumkin.

Arterial gipertoniya shuningdek yirik arteriyalar, jumladan aorta devorlarida ham jiddiy o'zgarishlar keltirib chiqaradi. Aorta devorining qalinlashuvi va elastikligining pasayishi aorta anevrizmasi va diseksiyasi kabi hayot uchun xavfli holatlarga sabab bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, periferik arteriyalarning zararlanishi oyoqlarda qon aylanishining buzilishiga va yurish paytida og'riq paydo bo'lishiga olib keladi.

Shu tariqa, arterial gipertoniya ko'p a'zoli shikastlanish bilan kechuvchi tizimli kasallik bo'lib, uning asoratlari bemorning hayot davomiyligi va sifatiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Asoratlarning rivojlanishi arterial qon bosimini o'z vaqtida va samarali nazorat qilmaslik bilan bevosita bog'liqdir. Shuning uchun arterial gipertoniya bilan og'rigan bemorlarni erta aniqlash, muntazam kuzatish va kompleks davolash muhim klinik va ijtimoiy ahamiyatga ega

Arterial gipertoniyani davolash va profilaktika

Arterial gipertoniya bilan og'rigan bemorlarni davolash kompleks yondashuvni talab qiladi va faqat dori vositalariga tayanish bilan cheklanmaydi. Zamonaviy kardiologik tavsiyalarga ko'ra, davolash strategiyasi bemorning individual xavf omillari, arterial bosim darajasi, nishon a'zolar shikastlanishining mavjudligi va boshqa hamroh kasalliklariga qarab belgilanadi.

Birinchi navbatda turmush tarzini o'zgartirish muhim hisoblanadi. Sog'lom ovqatlanish, tuz iste'molini kamaytirish, me'yorda yog'li va yuqori kaloriyalı ovqatlarni cheklash arterial bosimni pasaytirishga sezilarli yordam beradi. Shu bilan birga, jismoniy faollikni oshirish, masalan, haftasiga 150 daqiqa o'rta intensivlikdagi aerobik mashqlar bajarish yurak-qon tomir tizimini mustahkamlash va arterial bosimni barqarorlashtirishga yordam beradi. Tana vaznini me'yorga keltirish, ayniqsa ortiqcha vazn yoki semizlik mavjud bo'lganda, arterial bosimni pasaytirish va metabolik buzilishlarni kamaytirish nuqtai nazaridan juda muhimdir.

Farmakoterapiya esa arterial gipertoniyani davolashning asosiy komponentlaridan biridir. Dori vositalari bemorning bosim darajasi, hamroh kasalliklari va nishon a'zolardagi shikastlanishlarga qarab tanlanadi. Eng ko'p ishlatiladigan preparatlar guruhları quyidagilar:

Diuretiklar – suyuqlik va natriyning ortiqcha ushlanishini kamaytiradi, qon bosimini pasaytiradi.

ACE inhibitörleri va ARB'lar – renin–angiotenzin tizimining faolligini kamaytirib, yurak va buyrakni himoya qiladi.

Beta-blokerlar – yurak urish tezligini kamaytirib, arterial bosimni nazorat qiladi.

Kalsiy kanali blokatorlari – tomirlarni kengaytirib, periferik qarshilikni pasaytiradi.

Davolash davomiy va muntazam bo'lishi lozim, chunki dori vositalarini to'xtatish arterial bosimning qayta ko'tarilishiga olib keladi. Bemorlarni muntazam monitoring qilish, qon bosimini uy sharoitida nazorat qilish va klinik ko'riknlarni o'tkazish terapiya samaradorligini oshiradi.

Profilaktik choralarning roli ham katta ahamiyatga ega. Arterial gipertoniya profilaktikasi ikki bosqichda amalga oshiriladi:

Primar profilaktika – sog'lom odamlarda kasallik rivojlanishining oldini olishga qaratilgan choralar. Bunga me'yorda tuz iste'moli, ratsionni boyitish, jismoniy faollik, stressni kamaytirish, chekish va spirtli ichimliklarni cheklash kiradi.

Sekundar profilaktika – gipertoniya aniqlangan bemorlarda asoratlar va kasallikning og'irlashishini oldini olish. Bunda dori vositalarini doimiy qabul qilish, arterial bosimni nazorat qilish, nishon a'zolar funksiyasini kuzatish va hayot tarzi o'zgarishlariga rioya qilish muhimdir.

Davolash va profilaktika choralarning birgalikda qo'llanilishi yurak-qon tomir tizimi asoratlarini sezilarli darajada kamaytiradi, bemorning hayot sifatini oshiradi va kasallik prognozini yaxshilaydi. Shu sababli, arterial gipertoniya bilan og'rigan bemorlarni erta aniqlash, individual yondashuv asosida davolash va profilaktik choralarni amalga oshirish klinik amaliyotda eng samarali strategiya hisoblanadi.

Xulosa

Arterial gipertoniya zamonaviy tibbiyotda eng dolzarb va keng tarqalgan surunkali kasalliklardan biri bo'lib, yurak, miya, buyrak va ko'rish a'zolari faoliyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Kasallik ko'pincha yashirin kechadi, bu esa bemorlar orasida kech tashxis va og'ir asoratlarning rivojlanishiga olib keladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, arterial gipertoniya rivojlanishida genetik moyillik, hayot tarzi, atrof-muhit omillari va boshqa surunkali kasalliklar birgalikda muhim rol o'ynaydi.

Klinik kechishi subyektiv belgilarining kech namoyon bo'lishi bilan tavsiflanadi, ammo uzoq muddat nazorat qilinmagan gipertoniya yurak-qon tomir tizimi va boshqa nishon a'zolarida qaytarilmas struktural va funksional o'zgarishlarga olib keladi. Eng og'ir asoratlar qatoriga miokard infarkti, insult, surunkali yurak va buyrak yetishmovchiligi, shuningdek ko'rish qobiliyatining pasayishi kiradi. Shu sababli kasallikni erta aniqlash va nazorat qilish aholining sog'lig'i va hayot sifatini saqlashda muhim ahamiyatga ega.

Davolash va profilaktika choralari kompleks yondashuvni talab qiladi. Turmush tarzini o'zgartirish, jismoniy faollikni oshirish, ratsionni nazorat qilish va farmakoterapiya birgalikda qo'llanganda arterial gipertoniya asoratlarini sezilarli

darajada kamaytiradi. Shu bilan birga, muntazam tibbiy kuzatuv va individual yondashuv kasallik prognozini yaxshilashda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, arterial gipertoniya – bu nafaqat qon bosimi ko'rsatkichlarining oshishi, balki butun yurak-qon tomir tizimining sog'lig'iga jiddiy ta'sir ko'rsatadigan tizimli kasallikdir. Uning oldini olish va samarali nazorat qilish uchun ilmiy asoslangan davolash, profilaktika va sog'lom turmush tarziga qat'iy rioya qilish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti. Arterial gipertoniya bo'yicha klinik tavsiyalar (WHO, 2023).
2. Braunvald E. Heart Disease: A Textbook of Cardiovascular Medicine. 11th edition.
3. Harrison T.R. Principles of Internal Medicine. 20th edition.
4. Kaplan N.M. Clinical Hypertension.
5. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi. Yurak-qon tomir kasalliklari bo'yicha milliy protokollar.